

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

Кафедра політології та філософії

Кваліфікаційна робота

рівень вищої освіти – другий (магістерський)

з теми «Вплив міжнародних збройних конфліктів на регіональну безпеку
Чорноморського регіону»

Виконав: здобувач __2__ курсу, групи
__Р1М24z__

напряму підготовки (спеціальності)

_____052 Політологія_____

(шифр і назва напряму підготовки, спеціальності)

_____Саїк Олег Миронович_____

(прізвище, ім'я та по батькові)

Керівник: __Чабанов Василь Григорович,

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри

політології та філософії__

(прізвище та ініціали, науковий ступінь, учене звання)

(прізвище, ініціали, науковий ступінь, учене звання)

Кам'янець-Подільський – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	6
1.1 Поняття та класифікація міжнародних збройних конфліктів.....	6
1.2 Теоретичні підходи до розуміння регіональної безпеки.....	10
1.3 Методологічні основи дослідження впливу конфліктів на безпекове середовище.....	14
РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНІ ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ: ПРИЧИНИ ТА ДИНАМІКА РОЗВИТКУ.....	19
2.1 Геополітичне значення Чорноморського регіону та основні актори.....	19
2.2 Російсько-грузинський конфлікт (2008) і його вплив на регіональну стабільність.....	25
2.3 Повномасштабна війна росії проти України: етапи, масштаби, наслідки.....	31
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ НА РЕГІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЇЇ ЗМІЦНЕННЯ.....	39
3.1 Основні виклики та загрози регіональній безпеці.....	39
3.2 Роль міжнародних організацій у Чорноморському регіоні: стратегії співпраці та перспективи.....	45
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	57

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На початку ХХІ століття питання регіональної безпеки набуло особливої гостроти в умовах зростання кількості міжнародних збройних конфліктів, особливо в стратегічно важливих регіонах. Одним із таких є Чорноморський регіон, який відіграє ключову роль у військовому, політичному, економічному та енергетичному балансі Європи, Близького Сходу та Кавказу.

Повномасштабна війна росії проти України, яка триває з 2022 року, стала наймасштабнішим збройним конфліктом у Європі з часів Другої світової війни. Вона кардинально змінила безпекове середовище Чорноморського регіону, призвела до мілітаризації акваторії, блокади морських шляхів, енергетичних криз, гуманітарних проблем та ескалації геополітичної напруги. На 2025 рік, незважаючи на активні дипломатичні зусилля, війна триває, а регіон залишається в зоні високого ризику.

Окрім українського кейсу, Чорноморський регіон вже мав досвід міжнародних збройних конфліктів – зокрема, російсько-грузинської війни 2008 року, що також продемонструвала агресивну політику рф і слабкість міжнародних механізмів стримування.

У цих умовах виникає потреба в глибокому дослідженні впливу збройних конфліктів на регіональну безпеку: для кращого розуміння динаміки загроз, оцінки ефективності існуючих міжнародних структур (НАТО, ООН, ОБСЄ) та формування дієвих стратегій зміцнення безпеки.

Актуальність теми зумовлена також:

– необхідністю осмислення нових типів загроз — гібридних, кібер-, інформаційних; потребою у формуванні стійкої регіональної політики безпеки для України, як держави, що безпосередньо зазнала агресії; перспективою інтеграції України в НАТО та ЄС, що також вплине на безпекову архітектуру регіону.

Таким чином, дослідження є актуальним не лише з наукової точки зору, але й має практичне значення для міжнародної політики, оборонного планування та формування регіональних механізмів стабільності у Чорноморському просторі.

Мета дослідження. Розкрити вплив міжнародних збройних конфліктів на регіональну безпеку Чорноморського регіону та стратегії їх врегулювання.

Згідно мети визначено **завдання** магістерського дослідження:

1. Охарактеризувати поняття та класифікацію міжнародних збройних конфліктів.
2. Ознайомитися з теоретичними підходами до розуміння регіональної безпеки.
3. Визначити методологічні основи дослідження впливу конфліктів на безпекове середовище.
4. Здійснити аналіз геополітичного значення Чорноморського регіону.
5. Розглянути особливості впливу російсько-грузинського конфлікту (2008) та повномасштабної війни росії проти України на Чорноморський регіон.
6. Окреслити основні виклики та загрози регіональній безпеці.
7. Визначити роль міжнародних організацій у Чорноморському регіоні.

Об’єктом дослідження є Чорноморський регіон.

Предметом дослідження є безпека Чорноморського регіону в умовах міжнародних збройних конфліктів.

Для вирішення поставлених завдань в магістерській роботі використовувалися загальнонаукові та фундаментальні **методи дослідження**: *аналіз та синтез* — метод аналізу дозволив виокремити ключові фактори впливу збройних конфліктів на регіональну безпеку, а синтез — узагальнити результати та сформулювати теоретичні висновки; *індукція та дедукція* — застосовувалися при формуванні висновків щодо тенденцій геополітичної трансформації регіону; *системний підхід* — дозволив розглядати Чорноморський регіон як цілісну

безпекову систему, в якій взаємодіють державні та міжнародні актори, а також систематизувати причинно-наслідкові зв'язки збройних конфліктів на Чорноморський регіон; *метод кейс-стаді (case study)* — застосовано для поглибленого аналізу окремих збройних конфліктів, з метою виявлення характеру, наслідків та механізмів міжнародної реакції; *прогностичний метод* — дозволив сформулювати обґрунтовані припущення щодо можливих сценаріїв розвитку безпекової ситуації в Чорноморському регіоні на основі поточних тенденцій та стратегій міжнародних акторів.

Наукова новизна одержаних результатів. У межах магістерського дослідження уточнено поняття регіональної безпеки в контексті міжнародних збройних конфліктів та проаналізовано трансформацію безпекового середовища Чорноморського регіону після 2022 року. Виявлено особливості впливу зовнішніх акторів (НАТО, ЄС, США, Велика Британія, Китай) на безпекову динаміку регіону. Оцінено ефективність діяльності міжнародних організацій у стримуванні агресії та зміцненні стабільності. Запропоновано підходи до формування оновленої моделі регіональної безпеки на основі принципів співпраці, колективної відповідальності та дотримання міжнародного права.

Практичні значення отриманих результатів. Основні теоретичні положення та висновки під час дослідження роботи можуть використовуватися студентами під час написання дипломної чи магістерської роботи, при підготовці матеріалів для науково-практичних конференцій, складання навчально-методичних матеріалів, посібників тощо.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були апробовані в статті «Геополітичне значення Чорноморського регіону та основні актори» й опубліковані у збірнику Філософ-і-Я: наукові розвідки студентів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : наук. журнал / гол. ред. А.В. Найчук. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2025. Випуск 11.

Структура й обсяг роботи. Магістерська робота складається з 3 розділів, 8 підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 62 сторінки.

ВИСНОВКИ

В ході магістерського дослідження були розглянуті та виконанні наступні завдання:

1. *Охарактеризували поняття та класифікацію міжнародних збройних конфліктів.* Міжнародні збройні конфлікти – це збройні протистояння між державами, які регулюються нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевськими конвенціями 1949 року. Однак, як показує практика, ніхто не керується цими нормами та правилами при збройній агресії, що призводить до воєнних злочинів. Міжнародні збройні конфлікти є одним із найсерйозніших викликів сучасній системі міжнародних відносин та безпеки. Вони часто мають гібридний характер, поєднуючи класичні військові дії з інформаційними, економічними та кіберзагрозами, що значно ускладнює їх виявлення, аналіз та протидію.

2. *Ознайомилися з теоретичними підходами до розуміння регіональної безпеки.* Регіональна безпека – це складне поняття, яке охоплює не лише відсутність прямих військових загроз, але й стабільність політичних, економічних, соціальних та екологічних систем у межах певного географічного простору. Чорноморський регіон є прикладом зони з високим рівнем стратегічної конкуренції, де безпека залежить від дій як регіональних, так і глобальних суб'єктів. Значення Чорноморського регіону має такі складові: торговельні та енергетичні маршрути, включаючи трубопроводи та морські коридори; регіон багатий на такі ресурси, як нафта, газ та біоресурси; важливі порти (Одеса, Констанца, Новоросійськ) забезпечують доступ до світових ринків.

3. *Здійснили аналіз геополітичного значення Чорноморського регіону.* Геополітична важливість Чорноморського регіону зумовлена його стратегічним положенням на перетині Європи, Азії та Близького Сходу, доступом до

енергетичних ресурсів і транспортних коридорів. Це робить регіон об'єктом змагання між великими державами, що, у свою чергу, сприяє зростанню конфліктного потенціалу.

4. *Розглянули особливості впливу російсько-грузинського конфлікту (2008) та повномасштабної війни росії проти України на Чорноморський регіон.* Російсько-грузинський конфлікт 2008 року став першим серйозним порушенням балансу сил у регіоні у XXI столітті, продемонструвавши готовність росії використовувати військову силу для досягнення політичних цілей. Цей конфлікт створив прецедент для втручання у внутрішні справи суверенних держав під приводом «захисту національних інтересів» та «миротворчих місій».

Події 2014 року, включаючи анексію Криму російською федерацією, ознаменували початок глибокої трансформації безпекового середовища в Чорноморському регіоні. Повномасштабне вторгнення росії в Україну у 2022 році радикально змінило безпековий ландшафт Чорноморського регіону. Війна не лише спричинила масові жертви та руйнування, але й підірвала міжнародне право, поставила під сумнів ефективність колективної безпеки та створила загрози для глобальної продовольчої та енергетичної безпеки. Військові дії призвели до інтенсивної мілітаризації Кримського півострова, перетворивши Чорне море на арену постійної військової ескалації.

5. *Окреслили основні виклики та загрози регіональній безпеці.* Основними викликами регіональній безпеці на сьогодні є: мілітаризація Чорного моря, порушення морського права, дестабілізація сусідніх держав, загрози морській торгівлі, кіберзлочинність, гібридні атаки, а також інформаційна агресія.

6. *Визначили роль міжнародних організацій у Чорноморському регіоні.* У сучасних умовах міжнародні організації відіграють ключову роль у формуванні архітектури безпеки Чорноморського регіону. З огляду на зростання нестабільності, пов'язаної з російською агресією проти України, їхня участь має особливе значення. НАТО продовжує впроваджувати комплекс заходів щодо

забезпечення стримування та оборони на східному фланзі Альянсу, зокрема в басейні Чорного моря. Європейський Союз, незважаючи на свою традиційну перевагу в м'якій силі, розширює свою присутність як геополітичний гравець через нову Чорноморську стратегію. Сполучені Штати залишаються провідним зовнішнім гравцем, орієнтованим на надання військової підтримки та політичного супроводу регіональним ініціативам. Велика Британія активно підтримує Україну як у військовому, так і в політичному плані, що значно посилило її присутність у регіоні. Водночас вплив таких гравців, як Китай та Іран, хоча й обмежений, поступово зростає, переважно в економічній або гібридній площині. Опитування громадської думки, проведені експертними колами в Україні, Грузії та Азербайджані, свідчать про довіру до західних партнерів, тоді як роль традиційних міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ) оцінюється як обмежено ефективна в поточних умовах.

Таким чином, забезпечення стабільності та безпеки у Чорноморському регіоні є спільною відповідальністю міжнародної спільноти, яка має узгоджувати свої дії, враховуючи як традиційні, так і нові загрози.

Отже, міжнародні збройні конфлікти у Чорноморському регіоні не лише дестабілізують безпекову ситуацію, але й формують нові виклики для міжнародного порядку. Їхній вплив вимагає системної відповіді як на національному, так і на міжнародному рівні. Без комплексного підходу до врегулювання конфліктів та побудови ефективної системи регіональної безпеки досягти стабільності в Чорноморському регіоні є досить складно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В. І., Ситник Г. П., Смолянчук В. Ф. Глобальна та національна безпека / за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ : НАДУ, 2016. 784 с.
2. Анастасов П. Чорноморський регіон: стратегічне перехрестя. 2018. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2018/05/25/chornomors-kij-regon-strategchne-perehrestya/index.html> (дата звернення: 08.10.2025).
3. Божко В. Особливості та уроки «гібридної війни» Росії проти України. Київ, 2020. URL: https://bintel.org.ua/nukma/gibridnaja_vojna/ (дата звернення: 08.10.2025).
4. Варналій З. Виклики та загрози соціальній безпеці людини в умовах російсько-української війни. *Соціально-економічні наслідки війни російської федерації проти України та шляхи їх подолання* : матеріали наук.-практ. семінару (Київ, 30 листоп. 2023 р.) / за ред. Г. П. Ситника. Київ : Навч.-наук. ін-т публ. упр. та держ. служби. Київ : нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2023. С. 20-21.
5. Величко О. Війна в Україні. 2025. URL: <https://znaki.fm/uk/events/vijna-v-ukrayini/> (дата звернення: 08.10.2025).
6. Глазов О. В. Національна безпека: сутність, ознаки, концепція та геополітичні чинники. *Політологія. Наукові праці*. 2011. Вип. 143. Т. 155. С. 42-46.
7. Габро, І., Куріленко, А. Історичні передумови та причини російсько-грузинської війни 2008 року. *Старожитності Лукомор'я*. 2021. № 3. С. 128-134.
8. Давидова В. Чорноморський регіон: проблеми та перспективи регіональної інтеграції. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. ф. Кураса НАН України* : збірник наукових статей. Київ, 2009. Вип. 44. С. 288-296.

9. Єрмолаєва М. А., Корнієнко В. О.. Анексія криму – 2014: передумови російського вторгнення : Матеріали ІІ науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ, Вінниця, 21-23 червня 2023 р. Вінниця, 2023.
10. Задерейко С. Ю. Поняття збройного конфлікту за нормами міжнародного права та національного законодавства України. *Журнал східноєвропейського права* : електрон. наук.-практ. вид. / за заг. ред. С. О. Мосьондз. Київ, 2024. № 125. С. 106-111.
11. Задорожній О. В. Наслідки незаконної анексії Кримського півострова російською федерацією. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 262-266.
12. Історія повзучої анексії Криму: 1992-2003 роки. 2023. URL: <https://cpd.gov.ua/articles/istoriya-povzuchoyi-aneksiyi-krymu-1992-2003-roky/> (дата звернення: 08.10.2025).
13. Історія повзучої анексії Криму: лютий 2014-2023 роки. 2023. URL: <https://cpd.gov.ua/articles/istoriya-povzuchoyi-aneksiyi-krymu-lyutyj-2014-2023-roky/> (дата звернення: 08.10.2025).
14. Іванова В. М. Роль Балто-Чорноморського союзу у системі забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 5. С. 21-25.
15. Кузьмін Е. Е. Поняття збройного конфлікту: первісні роздуми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. Одеса, 2014. № 12. Т. 2. С. 187-190.
16. Корнієцький О. В., Орел А. М. Методологічні аспекти сучасних технологій публічного адміністрування: інноваційні інструменти. *Галицький економічний вісник*. 2016. № 2. С. 45-51.
17. Капштик О. В. Поняття і сутність стратегічних комунікацій як засобу забезпечення національної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 16. С. 109-113.

18. Киридон А. М. Причини російсько-грузинського конфлікту: регіональний вимір. URL: <https://vmv.kymu.edu.ua/series/vmv/vipusk8/5.pdf> (дата звернення: 08.10.2025).
19. Каспійський та Чорноморський регіони як геополітичне перехрестя між Заходом та Росією. 2013. URL: https://bintel.org.ua/nash_archiv/archiv-geopolitika/kaspijskij-i-chernomorskij-regiony-kak-geopoliticheskij-perekrestok/ (дата звернення: 08.10.2025).
20. Кримчук А. О. Російсько-українська війна: історичний контекст та геополітичні наслідки : наукова робота. Тернопіль, 2024. 57 с.
21. Какачія К., Валієв А., Шелест Г., Лебанідзе Б. та ін. Чорноморська безпека після російського вторгнення в Україну: погляди з України, Грузії та Азербайджану. *Рада зовнішньої політики «Українська призма», Грузинський інститут політики, Кавказький центр аналізу політики*. Київ, 2022. 34 с.
22. Каракуц О. Російські дезінформаційні кампанії в Європі. *Електронний журнал Центру економічних та соціальних досліджень*. Київ : Національний інститут соціальних досліджень, 2024. 5 с.
23. Ліщинський І., Лизун М. Концептуальні візії регіональної та глобальної безпеки. *Вісник Економіки*. 2020. № 2. С. 148-161.
24. Лозовицький О. Великий Чорноморський регіон: сучасні перспективи регіональної безпеки та співпраці. *Економічний часопис-XXI*. 2009. № 7-8. С. 21-24.
25. Майна Н.В., Губенко Д. Особливості висвітлення російсько-грузинського конфлікту у друкованих ЗМІ Російської Федерації та Сполучених Штатів Америки : наукова робота. Київ, 2009. 102 с.
26. Михайлов Д. НАТО повинно посилити свої позиції у Чорноморському регіоні – міністр ФРН. *Суспільне. Новини*. 2023. URL: <https://suspilne.media/444705-nato-povinno-posiliti-svoi-pozicii-u-cornomorskomu-regioni-ministr-frn/> (дата звернення: 15.10.2025).

27. Нова стратегія ЄС для безпечного, успішного та стійкого Чорноморського регіону. 2025. URL: <https://surl.lt/sqnvhs> (дата звернення: 15.10.2025).
28. Осельська О. С. Геополітичний аналіз як спосіб розуміння світу. *Грані*. 2015. № 9. С. 22-27.
29. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст.241.
30. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 липня 2024 року «Про Стратегію морської безпеки України» : Указ Президента України № 468/2024 від 17 липня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/468/2024#Text> (дата звернення: 08.10.2025).
31. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України» : Указ Президента України № 448/202. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017> (дата звернення: 15.10.2021).
32. Репецький В. М. Міжнародне гуманітарне право : підручник / за заг. ред. В. М. Репецький, В. М. Лисик. Київ : Знання, 2007. 467 с.
33. Резнікова О. О. Стратегічний аналіз безпекового середовища України. *Стратегічна панорама: спеціальний випуск*. 2022. С. 45-53.
34. росія як руйнівник миру: п'ятиденна війна в Грузії 2008 року. 2024. URL: <https://cpd.gov.ua/articles/rosiya-yak-rujnivnyk-myru-p%CA%BCyatydennavijna-v-gruziyi-2008-roku/> (дата звернення: 08.10.2025).
35. Рудик М., Бабій Н. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики. *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки* : Збірник тез III Міжнародної наукової конференції, 20-21 квітня 2023 р. / упоряд. Криськов А. А., Габрусєва Н. В. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2023. С. 86-90.

36. Російська політика в Чорноморському регіоні: загрози й виклики для України : аналітична доповідь / за заг. ред. І. Веремія, М. Паламарчука. Київ : НІСД, 2020. 37 с.
37. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти : навч. посіб. / за заг. ред. О. В. Сенаторова. Київ : ФОП Голембовська О. О. 208 с.
38. Стрельцов Є. Л. До питання про сутність та види міжнародних конфліктів. *Юридичний вісник*. Серія : Кримінальне право і кримінологія. 2014. № 4 (33). С. 133-137.
39. Скрипник О. Позиція Європейського Союзу у грузинській війні 2008 р. *Європейські історичні студії*. 2019. № 12. С. 77-91.
40. Сиволап Л. А. Теоретичні аспекти національної безпеки країни та вплив на неї економічної безпеки. *Вісник Приазовського державного технічного університету*. 2014. Вип. 27. С. 55-62.
41. Тітко Е. В. Національна та міжнародна безпека в контексті захисту прав людини в умовах сьогодення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 2 (12). С. 126-138.
42. Тимченко М. М. Особливості використання методики SWOT-аналізу у політичному менеджменті. *Регіональні студії*. 2019. № 16. С. 93-96.
43. Туленков М. В. Аналіз ситуаційний, кейс-стаді (метод дослідження). *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/> (дата звернення: 07.10.2025).
44. Федуняк С. Чорноморський регіон у стратегії НАТО першої третини XXI століття. 2020. URL: <https://institutedd.org/blog/posts/cornomorskii-region-u-strategiyi-nato-persoyi-tretini-xxi-stolittya> (дата звернення: 08.10.2025).
45. Фасій Б. В. Значення національної стратегії морської безпеки в забезпеченні територіальної цілісності та суверенітету держави. *Морська безпека та оборона* : науковий журнал. Одеса, 2025. № 1. С. 60-66.

46. Фролова А., Кабаненко І., Хара О. Роль НАТО та країн НАТО в забезпеченні безпеки Чорного моря. Київ : Центр оборонних стратегій, 2021. 35 с.
47. Хаустова В. Є., Трушкіна Н. В. Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «національна безпека» та її складових. *Проблеми економіки*. 2024. № 4 (62). С. 134-153.
48. Чоп В. Світ прокинувся: головний підсумок грузино-російської війни. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2513222-svit-prokinuvsa-golovnij-pidsumok-gruzinorosijskoi-vijni.html> (дата звернення: 08.10.2025).
49. Чорноморський регіон: виклики та загрози регіональній безпеці : аналітична записка. 2015. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosini/chornomorskiy-region-vikliki-ta-zagrozi-regionalniy-bezpeci> (дата звернення: 08.10.2025).
50. Чумаренко О. А. Проблеми становлення регіональної політики Європейського Союзу в Чорноморському регіоні. Київ : КиМУ, 2025. 9 с.
51. Штормове попередження: зростаючі загрози в Чорноморському регіоні : аналітична доповідь / за заг. ред. Тоболич Л. Київ, 2020. 80 с.
52. Шелест Г., Герасимчук С. Чорноморські тренди: спільні течії, стратегічна глибина та високі хвилі : дослідження підготовлене Радою зовнішньої політики «Українська призма» для Чорноморського безпекового форуму 2025. 2025. 20 с.
53. Börzel T., Risse T., eds. The Oxford handbook of comparative regionalism. Oxford University Press, 2016.
54. International conflict resolution. Edited by Ramesh Thakur. London and New-York, 2019. 323 p.
55. Khevtsuriani A., Parjiani A. Геополітичне значення чорноморського регіону в глобальній політиці. *Політичне життя*. 2022. № 3. С. 133-139.
56. William H. Boothby. Weapons and the law of armed conflict. The USA : Oxford University Press, 2016. 422 p.